

Ненад МИЛЕНОВИЋ
Историјски институт
Београд

ЧЕКИЋ ИЛИ НАКОВАЊ? Немачка после прве мароканске кризе 1905/06¹

„Ми ћемо се на врху одржати само онда када схватимо,
да за нас без снаге, без јаке војске и јаке флоте нема добробити...
У наредном столећу немачки народ ће бити или чекић или наковањ!“
(говор Бернарада фон Билова у Рајхстагу 11. децембра 1899. године)²

Историчари који се баве истраживањем историје Аустроугарске монархије, или односа између великих сила током периода који је непосредно претходио Првом светском рату, готово се у потпуности слажу да је именовање барона Алојза фон Ерентала за министра спољних послова Аустроугарске октобра 1906. било увод у суштинску промену карактера спољне политике Двојне монархије. Пасивна спољна политика грофа Голуховског уступила је место активној спољној политици барона Ерентала. Многи историчари, такође, чврсто заступају тезу да је активна спољна политика барона Ерентала, која је свој врхунац достигла у анексији Босне и Херцеговине октобра 1908, одиграла веома значајну улогу на трагичном путу Европе у Први светски рат. Сам тај пут не би био у тој мери погубан да није било, исто тако судбоносног, става који Немачка заузима након поразног окончања прве мароканске кризе на конференцији у Алгесирасу априла 1906. *Ultima ratio* немачке спољне политике постаје савез са Хабзбурзима, индиректно и активна спољна политика Балхаусплаца, која самим тим енормно добија на смелости, ударној снази и погубности својих могућих последица.

¹ Рад је прерађена и допуњена верзија дела дипломског рада који је под насловом *Утицај Немачке на политику Аустроугарске према Србији 1906-1908* одбрањен 16. октобра 2003. године на Филозофском факултету у Београду код ментора проф. др Михаила Војводића.

² Говор је забележен у *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*, X Legislaturperiode, 1. Session 1898/1900, Berlin 1900, IV, 3292-5.

У историографији је неоспорно прихваћен велики значај утицаја Немачке на спољну политику Аустроугарске, као једног од најважнијих узрока који су довели до избијања Првог светског рата. Стога веома запањујуће делује релативно мали број историографских дела посебно посвећених овом питању. Бавећи се неким другим, мање или више блиским темама, историчари су се углавном задовољавали успутним освртима на проблеме у вези са утицајем Берлина на спољну политику Беча. Невелики обим проучавања посвећеног овом питању никако не стоји у складу са његовим великим значајем. Тиме важност проучавања поменутог проблема постаје далеко већа, јер би, у супротном, низ догађаја који су довели до Првог светског рата остао без елементарног дела свог везивног ткива.

Сагледавањем суштине спољнополитичког положаја Немачке и Аустроугарске 1906. године баца се додатна светлост на природу процеса прегруписавања и дефинитивног уобличавања два оштро сукобљена блока великих сила почетком XX века. Ситуација у којој се Немачка нашла након окончања прве мароканске кризе и конференције у Алгесирасу и промена курса спољне политике Аустроугарске су изузетно важне и нераздвојиве одреднице поменутог процеса и пута којим је Европа стигла до јула 1914. Мароканском кризом 1905/06. учвршћена је англо-француска антанта, а Немачка упућена искључиво на подршку Аустроугарске. Анексионом кризом 1908/09. учвршћена је англо-руско-антанта, а Аустроугарска упућена искључиво на заштиту Немачке.

И у Берлину и у Бечу звона су подједнако гласно звонила на узбуну.

Тангер: интерес силе или сила интереса?

„Султану, као независном владару, ја данас чиним ову посету...
Моја посета Тангеру има за циљ да стави до знања, да сам одлучан да учиним све што је у мојој моћи како бих на прави начин заштитио немачке интересе у Мароку, јер Султана сматрам апсолутно самосталним владарем.“
(говор немачког цара Вилхелма II у Тангеру 31. марта 1905. године)³

Прва мароканска криза⁴ 1905-1906 и свест водећих кругова у Берлину о позицији у којој се Немачко царство нашло након дипло-

³ Комплетан говор цара Вилхелма II у Тангеру видети у *Documents diplomatiques français (1871-1914)*, Paris 1929-1940, II Série: 1901-1911, VI, 265-266, 283-284.

матског пораза на конференцији у Алгесирасу 1906. јесу судбоносни моменти како за природу даљих односа између великих сила, тако и за Европу уопште. Стога је циљ овог рада да укаже на последице прве мароканске кризе и јасно истакне свест државног врха Немачке о ситуацији у којој се царство нашло после 1906. године. Конференција и криза су убрзо стављени *ad acta*, али не и антагонизам великих сила који је током кризе вишеструко интензивирао. Хроничне кризе, попут прве мароканске, постаће константа односа између блоковски подељених великих сила у предвечерје Првог светског рата.

У центру пажње европске дипломатије и јавности читавих година дана, од априла 1905. до априла 1906, било је питање Марока. Током три месеца, од јануара до априла 1906, све очи су биле усмерене ка Алгесирасу. У овом малом шпанском месту недалеко од Гибралтара одржавао се сигурно најважнији европски дипломатски скуп између Берлинског конгреса 1878. и Париске мировне конференције 1919. године. Историја изузетно компликованог проблема као што је прва мароканска криза није централна тема овог рада. Иако ћемо кризи посветити неопходну пажњу, требало би истаћи да се оно што је било суштински важно одвијало у другом плану. У позадини мароканског питања се оцртавао и некада мање, а некада ви-

⁴ Детаљније видети у: L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, Oxford 1967, I, 151-174; C. Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale*, London 1968, 268-301; E. Brandenburg, *From Bismarck to the World War*, London 1927, 199-265; G. Craig, *Germany 1866-1945*, Oxford 1978, 318-321; D.K. Fieldhouse, *Economics and Empire 1830-1914*, New York 1973, 269-311; Ц.П. Гуч, *Дипломатска историја модерне Европе 1878-1919*, Београд 1933, 298-311; G.W.F. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, München 1963, 610-666; H. Nicolson, *Lord Carnock, A Study in the Old Diplomacy*, London 1930, 155-199; N. Rich, *Friedrich von Holstein*, Cambridge 1965, II, 678-753; *Great Power Diplomacy 1814-1914*, New York 1992, 391-407; А.Ц.П. Тејлор, *Борба за превласт у Европи 1848-1918*, Сарајево 1968, 391-402. Најважнија дела посвећена првој мароканској кризи: E.N. Anderson, *The First Moroccan Crisis*, Chicago 1930; G. Diercks, *Die Marokkofrage und die Konferenz von Algieras*, Berlin 1906; P. Guillen, *L'Alemagne et le Maroc de 1870 à 1905*, Paris 1967; H. Raulff, *Zwischen Machtpolitik und Imperialismus: Die deutsche Frankreich Politik 1904/06*, Düsseldorf 1976; A. Tardieu, *La Conférence d'Algesiras*, Paris 1907. Текст Мадридске конвенције видети у W.M. Malloy, *Treaties, Conventions, etc., Between the United States and Other Powers*, I, 1220; а за анализу одредаба те конвенције видети: P. le Vœuf, *De la Protection diplomatique et consulaire des indigènes au Maroc*, Poitiers 1905, 45-145 или A. de Vaulx, *La France et le Maroc*, Paris 1903, 70-84.

ше, (не)јасно назирао проблем односа снага између великих сила. То је суштина читавог мароканског питања. Управо са тог аспекта ће у овом раду бити сагледан ток кризе, а посебно њене последице и утицај на међународни положај Немачке.

Веома је тешко са сигурношћу дефинисати мотиве који су навели Берлин на драматично демонстрирање немачких интереса на начин на који је то учињено 1905. године царском посетом Тангеру. При том би ваљало имати на уму да немачки циљеви нису били званично и јасно дефинисани. У Берлину су постојале значајне разлике, не толико у циљу који се хтео постићи, колико у начину на који се он имао остварити. Примарни циљ који је отварањем прве мароканске кризе Немачка покушала да оствари био је велика дипломатска победа, којом би се изазвало слабљење или чак елиминација англо-француске антанте.⁵ Тиме би спољнополитичка позиција Немачке била веома ојачана. Европска равнотежа снага била би измењена у њену корист. Мирним путем била би обновљена политичка доминација на континенту. Тренутак је био више него повољан. Морао је бити искоришћен. Био је то критичан моменат англо-француске антанте, која је била млада и још увек није ухватила корене. Њене одредбе су још увек биле само слово на папиру. Није се опробала у пракси. Стање у француској војсци и морнарици било је прилично лоше. Русија је дефинитивно бачена на ноге поразом у бици код Мукдена, марта 1905, и револуцијом код куће. Париз је био лишен руске подршке и помоћи и требало му је ставити до знања да се у одсудном тренутку не може ослонити на Лондон. Изгубивши тако своју суштинску вредност, антанта би за Французе изгубила сваки смисао. Поверење у искреност и добре намере Британије би ишчезло заједно са стављањем годину дана старог уговора *ad acta*.

У периоду од пролећа 1904. до почетка 1905. био је карактеристичан пасиван став Немачке према англо-француском споразуму, инсистирање да је у Мароку заштита економских интереса њен једини циљ, као и да они нису угрожени споразумом Париза и Лондона.⁶

⁵ G. Craig, *nav. delo*, 318; D.K. Fieldhouse, *nav. delo*, 304; Ц.Робертс, *Еспона 1880-1945*, Београд 2002, 288; А.Ц.П. Тејлор, *нав. дело*, 391-395.

⁶ Билон је 12. априла 1904. одржао говор у Рајхстагу у којем је истакао да Немачка нема разлога да сматра да антанта угрожава њене интересе, и чак је поздравео као

У ствари, у владајућим круговима расла је забринутост због могућих последица антанте по међународни положај Немачке.⁷ Али, владала је и несагласност у погледу корака које би требало предузети. Ни цар Вилхелм II, ни канцелар Бернард фон Билон нису желели рат, што се не може са сигурношћу тврдити за саветника у министарству спољних послова Фридриха фон Холштајна и шефа генералштаба Алфреда фон Шлифена.⁸ Вилхелм II је Мароку незнатно интересовао.⁹ Тежио је савезу са Русијом и стварању „континенталне лиге“ уперене против Велике Британије.¹⁰ Билон је имао мало сопствених идеја. Током читаве кризе у погледу курса спољне политике кретао се на релацији Вилхелм II – Холштајн.¹¹ Холштајнов првобитни циљ био је да се анулира значај англо-француске антанте тако што ће Немачка са Великом Британијом и Француском склопити споразуме сличне садржине и карактера.¹² Након неуспеха тог плана и услед

допринос миру. – *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette (1871-1914), Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, hrsg. von J. Lespius, A.M. Bartholdy und F. Thimme, 40 Vols., Berlin 1922-1927 (у даљем тексту GP), XX, I, бр. 6374 и фуснота.

⁷ GP, XIX, II, 6031, 6032; XX, I, 6378, 6379, 6381, 6383, 6384, 6388, 6416.

⁸ Нема непобитних историјских доказа, нити консензуса међу историчарима, за једну такву тврдњу. Видети: G. Craig, *nav. delo*, 318-320; D.K. Fieldhouse, *nav. delo*, 303; E. Лудвиг, *Виљем Други*, Београд 1933, 344; Ц. Робертс, *нав. дело*, 288; А.Ц.П. Тејлор, *нав. дело*, 386, 392. Сматрамо да је Норман Рич најбоље презентовао Холштајнове ставове и циљеве током кризе и аргументовано оповргао веома распрострањено уверење да је он хтео да изазове оружани сукоб са Француском. – N. Rich, *nav. delo*, II, 696-702.

⁹ У разговору са шпанским краљем (1886-1931) Алфонсом XIII 16. марта 1904. у Вигу, истакао је да Немачка у Мароку нема других интереса осим економских. – GP, XVII, 5208; N. Rich, M.H. Fisher (eds.), *Holstein papers*, Cambridge 1963 (у даљем тексту HP), IV, 908.

¹⁰ GP, XIX, I, 5936, 5937, 5961. Пре октобра 1904. Билон и Холштајн су били против идеје о савезу са Русијом - GP, XIX, I, 5944, 5951, 5967, 6042.

¹¹ Крајем марта и у августу 1904, Билон је предлагао слање бродова у Тангер. – GP, XX, I, 6512, 6523, 6529, 6530. Вилхелм II је то одбио јер није желео да сукоб са Француском угрози његове планове о стварању континенталне лиге уперене против Лондона. - GP, XX, I, 6513.

¹² GP, XX, I, 6443, 6444, 6521. Лондон је то одлучно одбио - GP, XIX, I, 6038. Сложио се само са гарантовањем постојећих немачких права у Египту. - GP, XX, I, 6443-6480. Боравак Едварда VII у Килу од 25-30. јуна, посета одреда немачких бродова Плимуту 10. јула и закључење уговора о арбитражи 12. јула 1904. године

царева незаинтересованости и преговора о савезу са Русијом, али још више због Холштајнове одсутности, Мароко је пао у други план.¹³ Страх од могућег рата са Британијом доминирао је у владајућим круговима у Немачкој крајем 1904. и почетком 1905. године.¹⁴

Међутим, од новембра 1904. у Берлин су почеле стизати информације да Француска намерава започети низ „реформи“ у Мароку.¹⁵ Након неколико одлагања, мисија на челу са Жорж Сен-Рене Тајландијеом, француским послаником у Тангеру (1901-06), стигла је у мароканску престоницу Фез 25. јануара 1905. Изнети су захтеви за спровођење реформи чије би остваривање значило успоставу француског протектората над Мароком. Да би сломио султанов отпор, Тајландије је 21. фебруара, иако је то било нетачно, лукаво изјавио да наступа са мандатом осталих великих сила.¹⁶ Био је то знак да Берлин окрене лист. Француска акција у Мароку, која је очигледно водила материјализовању антанте, пружила је повод за немачку противакцију. Она је била неодложна, јер је Берлин након неуспеха преговора о споразуму са Британијом и Француском и савезу са Русијом имао мало избора. Након свог повратка у Министарство спољних послова Холштајн је инспирисао, а Билов прихватио, далеко чвршће и одлучније наступање Немачке у мароканском питању. Пружена је директна политичка подршка мароканском султану чиме је он охрабрен да се супротстави француским захтевима.¹⁷ Под утицајем околности и самог Билова, цар Вилхелм II је променио свој

нису одлучније допринели побољшању односа. - GP, XX, I, 6042 и фуснота. С друге стране, није уродила плодом ни идеја о састанку Вилхелма II и француског председника Лубеа у Италији - GP, XX, I, 6431-6442.

¹³ Након Догер Бенк инцидента 21. октобра 1904, који је претио да изазове руско-енглески рат, без успеха су поведени преговори о савезу између Немачке и Русије. - GP, XIX, I, 6118-6131. Холштајн је 23. јуна 1905. имао операцију катаракте на десном оку. Потом је ушао у сукоб са својим претпостављенима жалећи се да намерно бива гурнут у други план. Био је одсутан скоро пет месеци. Вратио се у министарство средином октобра 1904. - N. Rich, *nav. delo*, II, 685-687.

¹⁴ GP, XIX, I, 6110, 6111, 6114, 626; II, 6140, 6149, 6150, 6153, 6154, 6157.

¹⁵ GP, XX, I, 6538, 6541, 6545. Након споразума са Италијом 14/16. децембра 1900, Енглеском 8. априла и Шпанијом 3. октобра 1904, Делкасе је сматрао да је време за акцију у Мароку.

¹⁶ GP, XX, I, 6557 и фуснота.

¹⁷ GP, XX, I, 6550, 6556.

пасиван однос према Мароку.¹⁸ Јачала је свест о све тежем положају Немачке.¹⁹ Билев и Холштајн су сматрали да је за то најодговорнији француски министар спољних послова (1898-1905) Теофил Делкасе и да на упечатљив начин морају скренути пажњу на немачке интересе. Тој сврси идеално је послужило царско уобичајено крстарење Медитераном. У план крстарења за 1905. уврштена је и посета Тангеру. Цар Вилхелм II се сложио са идејом Билова и Холштајна да се та посета искористи за политичку демонстрацију против Делкасеа и француске политике у Мароку.²⁰

Немачка је била једина велика сила са којом је Делкасе упорно одбијао да склопи споразум у вези са Мароком и поред многобројних критика својих најближих сарадника.²¹ Са Великом Британијом, Италијом и Шпанијом је разговарао и преговарао, нудио и давао компензације. Однос према Немачкој је био сасвим супротан. Делкасе није хтео ни да преговара са Берлином, а камоли да му понуди компензације. Нереаговање на такав третман Немачке било би једнако охрабривању уверења да се може постићи далеко више уколико се Немачка игнорише. У Берлину су сматрали да се морају супротставити том покушају Париза и Лондона да Немачку третирају као *quantité négligeable* и искључе је из решавања важних међународних питања. Билев и Холштајн су мислили да би успех тог покушаја био преседан, који потом не би одолео искушењу да се претвори у праксу. У том смислу, далеко више него економском, марокан-

¹⁸ НР, IV, 908.

¹⁹ GP, XX, I, 6429; НР, IV, 839 и фуснота.

²⁰ GP, XX, I, 6563, 6564, 6565, 6566.

²¹ Међу њима су били француски амбасадори Пол Камбон (у Лондону) и Жорж Бихур (у Берлину), експерт за Мароко Пол Ревоал, вође *parti colonial* Ежен Етјен, Пол Бурд и др. С друге стране, имао је подршку Камила Барера (амбасадор у Риму), Мориса Палолога, Сен-Рене Тајландијеа и др. – М.В. Хауне, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War*, Oxford 1993, 127-128. Два основна разлога због којих је Делкасе одбијао преговоре са Немачком су: 1. сматрао је да би услов сваког споразума био гарантовање граница одређених у Франкфурту 1871; 2. од 1903. све више се бојао немачких амбиција да постане медитеранска сила. Чак и када се у марту и априлу 1905. показао склоним за разговор са Берлином, није био спреман да му понуди више од гаранције слободне трговине.

ско је питање било национално питање за Берлин.²² Са изузетком неких удружења (Мароканско друштво, Колонијално удружење, Пангреманска савез, Поморска лига) и научника (Фишер, Штима, Пфајл и др.), чији су се утицај и крајњи циљеви разликовали, у Немачкој готово да није било јачег притиска нити једне озбиљне економске групе, ни јавног мњења, у смеру анексије дела или целог Марока.²³ Директне политичке и стратешке интересе Немачка у Мароку није имала пошто није поседовала територије у његовој близини, нити је била медитеранска поморска сила. Ипак, општеприхваћени став у Немачкој био је да она, као велика сила, мора бити консултована пре било које знатније промене статуса Марока, у којем се морају одбранили њени постојећи економски интереси и одржати „отворена врата“ за пословне подухвате у будућности. Немци су у Мароку, као и у Турској или Кини, видели значајан потенцијал за немачку привреду. Након што је 1900. на власт у Мароку дошао султан Абд ел-Азиз (1900-08) страним предузетницима су, за разлику од владавине његовог оца Муле Хасана (1873-94), врата готово преко ноћи била широм отворена. Француска акција почетком 1905. претила је да их поново затвори за све, изузев за Париз и Лондон. То се могло постићи спречавањем политичке превласти Париза у Мароку, која би довела до успостављања неповољних царина за немачка предузећа и француског монопола на добијање економских концесија.²⁴

²² Холштајнов меморандум од 3. јуна 1904. – GP, XX, I, 6521. В. von Bülow, *Imperial Germany*, London 1914, 77-80.

²³ D.K. Fieldhouse, *nav. delo*, 290, 303.

²⁴ Немачки удео у поморској трговини Марока у периоду од 1888. до 1904. порастао је са свега 2 одсто на чак 14 одсто и показивао тенденцију даљег убрзаног раста. Удео Велике Британије у периоду од 1899. до 1904. опао је са 58.5 на 43.1 одсто, Француске са 26 на 22.8 одсто, а Шпаније са 9 на 7.9 одсто (Види табелу бр. 13 ii). У 1904. години укупна вредност немачке трговине са Мароком износила је 10.4 милиона марака. У Мароку је неколико десетина немачких фирми имало своја представништва. Немачки капитал уложен у Мароку износио је око 16.5 милиона марака, односно свега 1.2 одсто немачког капитала уложеног у Африци. Ипак, то се сматрало само почетком ангажовања немачког бизниса. Број немачких гиганата, као што су Круп и Тисен, који су стајали у реду за концесије био је из дана у дан све већи. - D.K. Fieldhouse, *nav. delo*, 273-277, 285-292, 301-302.

Прва мароканска криза започела је тако посетом немачког цара Вилхелма II мароканској луци Тангер 31. марта 1905.²⁵ У говору који је том приликом одржао немачки цар је посебно истакао значај очувања независности Марока, као и интересе Немачке у тој држави који ће бити заштићени сарадњом са султаном.²⁶ Била је то јавна понуда немачке заштите и одбијање претензија Француске на специјалан положај у Мароку. Стога је Мароко одбио француске захтеве за „реформама“. Немачка није прихватила индиректне позиве Делкасеа на непосредне двојне разговоре. Немачки канцелар Билон упутио је 12. априла 1905. захтев да се статус Марока не може мењати без одлуке тринаест земаља потписница Мадридске конвенције од 3. јула 1880, којом је тај статус био дефинисан. Било је то јасно порицање примарности француских интереса у Мароку и директан изазов Лондону и Паризу да се фактички одрекну антанте склопљене претходне године.

Као што су Русија 1870. и Аустроугарска 1908. прекршиле одредбе Париског мира 1856, односно Берлинског уговора 1878, тако је и француска акција у Мароку 1905. значила кршење Мадридског споразума из 1880. Између ових кршења међународних уговора може се ставити знак једнакости са гледишта међународног права. Међутим, иако је она давала правну основу њеном противљењу, Немачка је начинила озбиљну тактичку грешку инсистирајући на одржавању конференције о Мароку, а да претходно није осигурала подршку већине држава учесница. Конференција ради осигурања независности и интегритета Марока захтевана је пре свега као демонстрација немачке снаге и средство за остварење дипломатске победе. Билон и Холштајн су били убеђени да ће и Беч и Рим подржати Немачку, да Русија неће урадити ништа што би увредило Берлин, а да ће САД и мање државе подржати политику „отворених врата“. У сваком случају, били су убеђени да конференција одлуком већине неће подржати став Француске.²⁷ Подршка Лондона Паризу била би у том случају само платонска. Упорно су инсистирали на међуна-

²⁵ GP, XX, I, 6588, 6589; O. Hammann, *The World Policy of Germany 1890-1912*, New York 1927, 149; M. Paléologue, *The Turning Point, Three Critical Years 1904-1906*, London 1935, 214-215, 216-218.

²⁶ Билон и Холштајн су дали упутства цару како да поступа и шта да каже у Тангеру. – GP, XX, I, 6576. Цар их се није у потпуности придржавао – GP, XX, I, 6589.

²⁷ GP, XX, I, 6571, 6576, 6577; II, 6591, 6599, 6601, 6604.

родној конференцији и непрестано одбијали не само Делкасеове понуде за разговор већ и понуде француског председника владе (1905-06) Мориса Рувјеа за споразум.²⁸ Немачка је током априла и маја 1905. инсистирала на ставу да до побољшања односа између две државе не може доћи све док је на челу француске дипломатије Делкасе.²⁹ Рувје је 3. јуна 1905, након дотле најјачег немачког притиска, коначно попустио и ушао у директан сукоб са франуским министром спољних послова.³⁰ Делкасе се залагао за упоран отпор немачким захтевима верујући да Берлин блефира ратном претњом, уздајући се у британску подршку и желећи да кризу искористи за претварање антанте у савез. Уплашена немачким ставом, имајући у виду очајно стање у којем се Русија налазила, и не верујући Лондону у мери у којој је то чинио сам министар иностраних послова, Рувјеова влада га у томе није подржала. Стога је Делкасе 6. јуна 1905. поднео оставку. Овај чин је изазвао различите реакције у западноевропским престоницама: у Паризу олакшање, у Лондону огорчење, а у Берлину одушевљење.³¹

До јуна 1905. политика Немачке у мароканском питању била је успешна. Да је криза окончана у том тренутку Немачка би однела значајну дипломатску победу. Са кормила француске спољне политике уклоњен је антинемачки оријентисани министар. Прихватање

²⁸ Видети инструкције немачком амбасадору у Паризу (1900-1910) Хугу фон Радолину. – GP, XX, II, 6596, 6602. Делкасеове индиректне понуде биле су неуспешне. – GP, XX, II, 6608, 6609, 6612. Делкасеова понуда од 13. априла да се отклоне постојећи неспоразуми одбијена је, иако је Радолин сматрао да би је требало прихватити. – GP, XX, II, 6621, 6622, 6623, 6624; Рувјеове понуде за француско-немачку антанту упућене су 30. априла и 1. маја - GP, XX, II, 6645, 6647, 6650; Понуда француског посланика у Риму (1897-1922) Барера упућена је преко Лузатија 30. априла - GP, XX, II, 6648, 6649.

²⁹ GP, XX, II, 6646, 6659.

³⁰ Интервенисали су други секретар амбасаде у Паризу (1902-1905) Ханс фон Миквел 30. маја, а потом и сам амбасадор Радолин 31. маја и 1. јуна 1905. – GP, XX, II, 6669, 6673, 6674, 6675, 6678, 6679, 6680, 6683, 6684.

³¹ GP, XX, II, 6684, 6685; *British Documents on the Origins of the War (1898-1914)*, ed. by G.P. Gooch and H. Temperley, Vols. I-XI, London 1926-1938 (у даљем тексту BD), III, бр. 96. Истог дана немачки цар је Билову доделио титулу кнеза. Мало је вероватно да је Берлин, како је писао француски лист „Gaulois“ 17. јуна 1905, преко принца Хенкела фон Донерсмарка директно захтевао смену Делкасеа. – GP, XX, II, 6669 и фуснота.

Рувјеове понуде за директне разговоре вероватно би уродило споразумом којим би Немачка добила колонијалне концесије од Француске. Мароканско питање било би склоњено са дневног реда. Велико је питање да ли би у том случају англо-француски војни разговори и односи уопште попримили свој будући облик. Али, колонијалне концесије Берлин у овом случају нису интересовале. Билев је наста вио да одбија Рувјеове понуде. Налазио се у незгодној позицији. Немачка је иступила као заштитник независног Марока и принципа „отворених врата“, па како је сада могла да склапа погодбе на рачун његове независности?³² Холштајн је сматрао да се не сме ићи на погодбу са Паризом, јер би Французи за сваки добитак заслужним сматрали антанту са Британијом, што би довело до њеног јачања. Прво им се морао нанети пораз на конференцији и ставити до знања да им Лондон не може много помоћи уколико се Берлин противи. Тек онда би могли отпочети преговори о немачко-француској антанти. Конференција је била средство да се Паризу нанесе пораз, а да се ипак оставе отворена врата за накнадно приближавање.³³ То је било нешто што се ратом или претњом ратом није могло постићи. Билев је 28. јуна 1905. понудио прихватљиву формулу за споразум о конференцији.³⁴ Рувје је, пре свега имајући на уму да „британска флота не може путовати на точковима“ и добивши уверавања америчког председника Теодора Рузвелта да ће се САД снажано одупрети сваком неправедном захтеву Немачке, 8. јула коначно одлучио да прихвати одржавање конференције.³⁵ Немци су мислили да се након склапања дефанзивног савеза са руским царем у Бјеркеу 24. јула 1905. налазе на корак од остварења свог циља.³⁶ Када је окончана

³² GP, XX, II, 6683, 6686.

³³ Холштајн је пред очима имао британско понашање током, и француско понашање након кризе код Фашоде 1898. године. - GP, XXI, I, 7034.

³⁴ GP, XX, II, 6748.

³⁵ GP, XX, II, 6767. Вилхелм II је неколико пута писао Рузвелту подстичући га да утиче на Француску да прихвати одржавање конференције. - G. Stuart, *The International City of Tangier*, New York 1955, 47.

³⁶ Савез су склопили цареви Вилхелм II и Николај II приликом сусрета код финског острва Бјерке, недалеко од Виборга. Савез је подразумевао узајамну помоћ у случају напада неке европске силе на једну од страна потписница. Помоћ је имала важити само у Европи. Русија је требало да обезбеди приступање Француске савезу. - GP, XIX, II, 6202, 6203, 6218, 6220.

бура на релацији цар Вилхелм II – канцелар Билов, зачињена канцеларовим театралним подношењем оставке, требало је придобити Француску за споразум у Бјеркеу.³⁷ На тај начин била би формирана фамозна „континентална лига“.³⁸ Билов је сместа иступио са идејом да се Мароко употреби као мамац за Француску како би она приступила савезу.³⁹ Зато је Берлин настојао умирити Париз прихватајући већину његових захтева у вези са програмом предстојеће конференције.⁴⁰ Споразумом о програму конференције склопљеним 28. септембра 1905. решавање суштински важних питања за будућност Марока остављено је самој конференцији.⁴¹ Надметање је пренето из латентно војне сфере у којој је Немачка била непобитно супериорна у дипломатску сферу где ће се Француска показати вештијом. Немачка, која је имала успеха у директном надметању са Француском, сада се изложила опасности стварања дипломатске коалиције која би је могла надгласати на конференцији. Прихватање конференције је указивало управо на то да је Париз сигуран у подршку већине. Али, у такву могућност нико у Берлину није хтео веровати. Тако је Немачка сама створила предуслове за свој неуспех. Тај неуспех је био далеко већи када се почетком октобра 1905. показало да је споразум из Бјеркеа за руске политичаре само парче папира. И ништа више. Николај II је Вилхелма II 7. октобра 1905. обавестио да споразум из Бјеркеа не може ступити на снагу пре пристанка Париза. То је практично значило његову ликвидацију. Русији је био неопходан нови француски зајам ради умирења револуције, обнове истрошене војске, десетковане морнарице и руинираних финансија. Такође, об-

³⁷ GP, XIX, II, 6222, 6230, 6237. Видети и V.von Bülow, *Memoirs*, London 1931, II, 131-144. Прави разлог оставке Билова лежао је највероватније у све интензивнијем Вилхелмовом мешању у вођење спољне политике. – К. А. Lerman, *The Chancellor as courtier: Bernhard von Bülow and the governance of Germany, 1900-1909*, Cambridge 1990, 128-131.

³⁸ „Њихов стварни циљ, неодређен чак и у њиховим сопственим замислима, био је да мирољубиво успоставе преминацију широм европског континента и да тако буду слободни за изазов прекоморске Британске империје.“ – А.Ц.П. Тејлор, *нав. дело*, 391. Представа цара Вилхелма II о односима у том будућем савезу била је специфична - GP, XIX, II, 6226 и фуснота.

³⁹ GP, XIX, II, 6259; XX, II, 6782.

⁴⁰ Програм који је Рувје предложио 2. августа прихваћен је скоро без измена. – GP, XX, II, 6783.

⁴¹ Текст споразума о програму конференције. – GP, XX, II, 6832.

нова и суштинска измена карактера англо-јапанског савеза 12. августа 1905. у пракси је за Русе значило обезвређивање споразума из Бјеркеа, посебно ако се има у виду да није важио ван Европе.⁴² Илузија Немачке да је споразумом у Бјеркеу континентална лига практично створена отворила је пут поразу на конференцији у Алгесирасу. Када је тај замишљени успех немачке дипломатије нестао, уступио је своје место суровој реалности неуспеха. Уговор у Бјеркеу је имао велики утицај на коначан исход прве мароканске кризе као фактор који је завео немачке политичаре и одвео их на погрешан пут.⁴³ Уз немачко поимање да су сила и претња ратом сасвим легитимне методе политике и дипломатије, уз прецењивање вредности једног у суштини имагинарног појма какав је национални престиж, Бјерке је био фактор који је знатно допринео немачком неуспеху у првој мароканској кризи.

Конференција у Алгесирасу била је далеко важнија и по својим резултатима и по својим последицама него што су тога били свесни њени савременици. У процени резултата конференције и њених дугорочних последица мишљења историчара се углавном подударaju. Док мањина сматра да је Алгесирас значао симболичну победу Берлина⁴⁴, већина је мишљења да је конференција за Немачку била пораз.⁴⁵ Примарни циљ Немачке у Алгесирасу, како је пред почетак конференције нагласио Билон немачком делегату фон Радовицу, био је да се по сваку цену избегне изолација⁴⁶ и да се, макар и ратном

⁴² GP, XIX, II, 6247-6258.

⁴³ Русија није могла имати интереса за измирење Берлина и Париза, а понајмање за један савез који би неминовно довео до стварања нове „кримске коалиције“ две западне силе. „Сигурно нису желели француско-немачко измирење. Удаљење због Алзаса и Лорена осигурало је Русији безбедност на западној граници, а да се не говори о бескрајној поплави француског новца.“ - А.Ц.П. Тејлор, *нав. дело*, 388. Уговор који су два цара склопила на острву Бјерке практично је за Петроград изгубио сву своју вредност у тренутку када је Вилхелм II додао одредбу да узајамна помоћ важи само у Европи. С друге стране, влада Рувјеа јесте била за добре односе и сарадњу са Немачком, али не и за континентални савез уперен против Енглеске. - *Исто*, 395-397.

⁴⁴ Ц. Робертс, *нав. дело*, 289.

⁴⁵ G. Craig, *нав. дело*, 321; D.K. Fieldhouse, *нав. дело*, 304; X. Кисинџер, *Дипломатија*, Београд 1999, I, 157; Е. Лудвиг, *нав. дело*, 349.

⁴⁶ GP, XXI, I, 6900.

претњом, спречи дипломатски тријумф Француске.⁴⁷ Ако је други циљ донекле и остварен, први нипошто није. То је најјасније показало гласање о једном техничком питању 3. марта 1905.⁴⁸ Ако је у том случају успела да обезбеди једино подршку Аустроугарске и Марока, Немачка никако није могла очекивати боље на гласању о суштинском питању као што је полиција. Преовладали су умерени тонови и постепено повлачење. Билов је настојао да што пре оконча конференцију и сачува шта може од изгубљеног престижа. Тако је конференција без већих сукоба убрзо била приведена крају.⁴⁹

Конференција у Алгесирасу, која је започела 16. јануара, окончана је потписивањем споразума 7. априла 1906. године.⁵⁰ Успех Немачке садржао се у чињеници да су били формално очуван независност и територијални интегритет Марока, принцип „отворених врата“, као и стицање легитимног права да реагује уколико Француска евентуално буде прекршила договорено. Међутим, фактичка политичка превласт Француске у Мароку није могла бити спречена, јер је конференција донела одлуку да полиција у отвореним лукама буде под командом француских и шпанских официра. Формални надзор над њима требало је да почива у рукама једног швајцарског официра. У Тангеру је требало да буде формирана државна банка са подједнаким оснивачким капиталом свих држава потписница Мадридског уговора.⁵¹ Формално, царине су требало да буду бити једнаке за све стране државе, као и прилике за закључива-

⁴⁷ GP, XXI, I, 6916.

⁴⁸ GP, XXI, I, 7051. Гласало се да ли да се 5. марта настави са расправом о полицији пре него што се заврши расправа о државној банци. Немачки делегат је био против, а британски за. Стога је председавајући ставио то питање на гласање. Од 13 делегата држава учесница, 10 је било за или уздржано (Велика Британија, Француска, Русија, САД, Италија, Шпанија, Белгија, Холандија, Шведска и Португал), а Немачка је добила подршку само Аустроугарске и Марока.

⁴⁹ Билов је 5. априла 1905. током дебате у Рајхстагу о политици владе у мароканском питању, услед исцрпљености, доживео колапс. Холштајн је 3. априла поднео оставку коју је цар Вилхелм II потписао 16. априла 1905. – HP, IV, 953, 963.

⁵⁰ Комплетан текст споразума видети у M. Hurst(ed), *Key Treaties for the Great Powers 1814-1914, Volume 2 (1871-1914)*, London 1972, 772-805.

⁵¹ Влада САД је одбила да узме учешће у формирању власничког капитала банке. Детаљније о формирању банке видети у: GP, XXI, I, 7031-7040, 7048, 7055, 7070, 7078, 7079, 7129, 7278.

ње уговора о извођењу јавних радова. Систем створен у Алгесирасу могао је опстати једино ако се ситуација стабилизује и Мароко успе да се организује као нормална држава. Али, то је било мало вероватно и мало ко је у то веровао што ће догађаји већ током 1907. и потврдити. Одредбе споразума склопљеног у Алгесирасу обезбедиле су одговор на сваку евентуалност, осим за оно што ће се стварно догодити.⁵²

Алгесирас: Немачка постаје свесна изолације

„Када сам постао потпуно свестан опасности, био сам убеђен да, пре него што се прстен других великих сила затвори око нас, ми морамо покушати, свом својом снагом и са одлучношћу која неће презати од најгорег, да разбијемо тај прстен! Отуда царев пут у Тангер!“
(речи барона Фридриха фон Холштајна 1909. године)⁵³

Прави резултати прве мароканске кризе могу се сагледати у пуном светлу једино ако се посматрају и краткорочне и дугорочне последице. Краткорочно гледано, Мароко и Алгесирас се стварно могу сматрати победом Немачке, али Пировом. Привремено је спречена *тунисификација* Марока. Дугорочно гледано био је то пораз Немачке са далекосежним последицама. На изглед звучни, али у ствари релативно ситни добици (изнуђена оставка Делкасеа и формално очување „отворених врата“ и независности Марока), нису могли отклонити изузетно негативне последице кризе по Немачку и њену спољнополитичку позицију. Ретко се у историји дешавало да једна држава која је била у стању да својим противницима нанесе одлучан војнички пораз допусти себи да претрпи такав дипломатски пораз као Немачка у Алгесирасу.

⁵² Убиство једног еминентног француског хирурга у Маракешу довело је априла 1907. до француске окупације Ужде, а убиство девет Европљана у Казабланци до уласка француских трупа и у овај град јула 1907. Августа 1907. избила је побуна султановог брата Муле Хафида, који ће после годину дана сести на престол. Крајем 1907. полиција је постојала само на папиру, а банка није могла да покрије ни султанове трошкове.

⁵³ Видети у О. von der Lancken-Wakenitz, *Meine dreißig Dienstjahre 1888-1918*, Berlin 1931, 58-59.

Немачка вероватно никада након 1871. године није била безбеднија него у периоду од 1904. до 1906, али се налазила у веома повољној ситуацији и пред изазовом да европску равнотежу промени у своју корист.⁵⁴ Иако је Делкасе принуђен на оставку која је била „највећа немачка победа после Седана“ жељени циљ ипак није постигнут.⁵⁵ Континентална лига није формирана. Антанта није ликвидирана. Напротив, ефекат акције био је супротан од очекиваног. Лондон је пружио дипломатску подршку Паризу у складу са чланом бр. IX декларације о Египту и Мароку од 8. априла 1904.⁵⁶ Антанта је учвршћена. О томе најбоље сведоче огорчење Лондона немачком политиком које је било можда и веће него француско⁵⁷, и спољна политика нове либералне владе којој је очување антанта са Француском било „како ствар интереса, тако и питање части“⁵⁸. Оличење те политике свакако су биле многобројне међусобне посете: енглеског краља Едварда VII Паризу, француског председника Лубеа и Делкасеа Енглеској, енглеске ескадре Француској у Бресту, француске ескадре Енглеској у Портсмауту и др. Далеко значајнији израз били су почетак англо-француских војних преговора готово сутрадан по отварању конференције⁵⁹, као и упозорење које је британски државни секретар за спољне послове Едвард Греј 3. јануара 1906. упутио немачком амбасадору у Лондону (1901-1912) Паулу фон Волф – Ме-

⁵⁴ А.Ц.П. Тејлор, *нав. дело*, 391.

⁵⁵ *Исто*, 394.

⁵⁶ Сумарни преглед споразума видети у Н. Nicolson, *нав. дело*, Appendix I, 439-442.

⁵⁷ Доминантна стрепња Лондона првих месеци кризе била је да ће Берлин иступити са захтевом за добијање луке на обали Марока. Одатле би сваким даном све јача немачка флота била огромна претња енглеским комуникацијама како кроз Гибралтарски мореуз и Медитеран тако исто и дуж обале западне Африке.

⁵⁸ Е. Grey, *Twenty Five Years*, London 1925, I, 77, 104.

⁵⁹ На основу инструкција премијера Рувјеа, француски амбасадор у Лондону Пол Камбон је 10. јануара 1906. од британских власти затражио војну помоћ уколико она Француској буде затребала у случају неуспеха конференције и напада Немачке. Министар спољних послова Греј то није могао да обећа, али је након консултација са премијером Кемпбел-Банерманом и министром војним Холдејном, 31. јануара 1906. пристао на војне разговоре у најстрожој тајности. - Е. Grey, *нав. дело*, I, 72-82. Детаљније о овим разговорима и о утицају који је стање оружаних снага великих сила имало на њихову политику током кризе видети у D.Stevenson, *Armaments and the Coming of War, 1904-1914*, Oxford 1996.

терниху.⁶⁰ Антанта не само да је ојачала већ је постала и популарнија у обе земље. Немци су отуђили себи наклоњене кругове у Француској, уништили њихову веру у могућност међусобне сарадње, коју је делио и сам Рувје, и присилили капитал пацифистички настројених радикала да се придружи антинемачкој струји у Француској.⁶¹ Уместо да буде разбијена, антанта се у Алгесирасу први пут опробала и учврстила. Преживела је ватрено крштење. То је била **прва и најважнија последица кризе**. Споразум Лондона и Париза 1904. значио је по својој природи решавање колонијалних несугласица. Немачка је својом акцијом у Мароку, без обзира на то да ли је она била оправдана или не, променила и природу споразума и природу односа Велике Британије и Француске. Од пријатељства и колонијалне погодбе кренуло се ка савезништву. Главни покретач помирења, а потом и стварања фактичког савеза две западне силе био је страх од Немачке. Чудно, али Берлин као да се својски трудио да тај страх и у Лондону и у Паризу опстане. Непрестано га је потхрањивао. Од Марока и Алгесираса је у Лондону и Паризу, оправдано или не, готово сваки немачки потез интерпретиран као корак на путу ка стварању немачке хегемоније.

Друга последица кризе било је подстицање зближавања између Лондона и Петрограда, мада оно није било мотивисано искључиво непријатељством према Берлину. Иако су дубоко укорене антипатије, традиционално осећање неповерења и веома изражене предрасуде и даље опстајале, обе стране су их, руковођене вишим интересима, почеле постепено потискивати у други план. Лондону није било могуће да у исто време буде пријатељ Француске и непријатељ њеног савезника.⁶² У интересу му је било и да спречи потенцијални немачко-руски савез. С друге стране, Русију је, не само пораз и исцрпљеност, него и нови карактер англо-јапанског савеза, на дуже стазе лишавао маневарског простора за вођење активне политике, како на Далеком истоку, тако и у Централној Азији. Русија се

⁶⁰ Том приликом Греј је Метерниху рекао да „...у случају немачког напада на Француску, који би проистекао из нашег споразума о Мароку, расположење британске јавности било би такво да ниједна британска влада не би могла да остане неутрална...“ – E. Grey, *nav. delo*, I, 82-85; GP, XXI, I, 6923.

⁶¹ L. Albertini, *nav. delo*, 174; А.Ц.П. Тејлор, *нав. дело*, 385.

⁶² E. Grey, *nav. delo*, I, 152-153.

поново окретала Европи. Решавање спорних колонијалних питања било је у интересу и једних и других и уочи прве мароканске кризе, али је сада та потреба постала далеко већа. Пре Марока главни мотив споразумевања било је отклањање узрока међусобног конфликта. После Марока снажан, а временом и доминантан, мотив зближавања постаје заједнички страх од Немачке. Попут Француске 1888. и 1889, сада је и Велика Британија темеље својих веза са Русијом почела градити и финансијским путем – први пут након Кримског рата узела је учешћа у руском зајму.⁶³ Нови руски министар иностраних послова Александар Извољски, којег је Едвард VII сматрао најспособнијим руским дипломатом, био је наклоњен тесној сарадњи са Великом Британијом.⁶⁴ У том погледу био је супротност својим претходницима, грофовима Муравјеву и Ламсдорфу. Реформе које је започео нови председник руске владе Столипин и отварање Думе у мају 1906. срдечно су поздрављени у Лондону. Преговори су започети јуна 1906. године. У марту 1907. руска флота је, током пријатељске посете Британији, упловила у луку Портсмаут.⁶⁵ Била је то манифестација срдачних односа која је подсећала на посете француске флоте Кронштату 1891. и руске флоте Тулону 1893. Иако је оних који су се противили и даље било, дуги преговори ће на крају ипак уродити плодом.⁶⁶ Англо-руска антанта потписана је 31. августа

⁶³ Н. Feis, *Europe: The World's Banker 1870-1914*, New York 1965, 231-233. Зајам је закључен 3. априла 1906. године. Био је то највећи инострани зајам у модерној историји, који је омогућио Русији да сачува златну подлогу националне валуте и стане на ноге након изгубљеног рата и револуције. С друге стране, Берлин је због руског напуштања споразума у Бјеркеу и става који је Петроград заузео на конференцији Алгесираса забранио учешће немачких финансијера у уписивању зајма. – *GP*, XXI, I, 7028, 7052, 7068; XXV, 8503.

⁶⁴ Извољски је био, у извесној мери, прозападно оријентисан. Панславизам и принцип монархистичке солидарности били су за њега фактори од споредног значаја у креирању спољне политике Русије. Искрено се дивео енглеским институцијама. Био је изврстан познавалац енглеског језика, историје и књижевности. – Н. Nicolson, *nav. delo*, 233.

⁶⁵ Првобитно планирана посета енглеске флоте луци Кронштат 1906. године била је отказана.

⁶⁶ У Британији су то били Лорд Керзон, Лорд Ленсдаун и опозиција већим делом, а у Русији је највише противника антанти било у дворским круговима и војном врху.

1907.⁶⁷ Немачки канцелар Билон био је веома изненађен прво англо-француском, а сада и англо-руском антантом.⁶⁸ Као и споразум склопљен у Лондону 8. априла 1904, тако је и споразум потписан у руској престоници представљао решавање вишедеценијских међусобних колонијалних несугласица сила потписница. Мотиви споразума постигнутог 1907. били су још мање антинемачки него мотиви споразума из 1904. Међутим, на сличан начин као што је првом мароканском кризом 1905/06. учврстила англо-француску, Немачка ће својим наступом у анексионој кризи 1908/09. учврстити и англо-руску антанту.

Трећа последица кризе било је знатно продубљивање осећања угрожености у Немачкој. Био је то резултат приближавања Британије, Француске и Русије. Немачка га је својом политиком током прве мароканске кризе подстакла и знатно убрзала. Сада је забринуто посматрала последице. Једна од њих био је и страх од опкољавања, који након Алгесираса почиње убрзано да расте. Сваке следеће године тај страх био је већи него претходне. „Након неуспеха у Мароку страх од окружења је почео да бива моћан фактор у немачкој политици.“⁶⁹ Страх од окружења и евентуалног останка без савезника постао је, не само моћан, већ покретачки фактор немачке дипломатије. Немачка је од 1905. водила политику чија је суштина била настојање да се поменуто окружење разбије. Парадоксално, али управо је таква политика водила даљем приближавању њених непријатеља. Што је интензивнија била политика у том смеру, интензивније је било и „опкољавање“, али и страх који су подстицале последице такве политике. Постизао се супротан ефекат. Политика која је требало да елиминише корене немачког страха од окружења скоро да је довела до његовог претварања у панику. Политика разбијања покушаја окруживања, наизглед најлогичнија у датом тре-

⁶⁷ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење (у даљем тексту АС, МИД, ПО), 1907, Ф-II, Д-2, ролна бр. 306, П/217-221, Пов. бр. 298, Изв. из Лондона од 14. септембра 1907; L. Albertini, нав. дело, 187-189. Анализу преговора видети у В. Williams, *Great Britain and Russia, 1905 to the 1907 Convention*, British Foreign Policy under Sir Edward Grey, Cambridge 1977, 133-147. Ток преговора из угла особе која их је водила са британске стране, као и текст споразума видети у Н. Nicolson, *nav. delo*, 447-450.

⁶⁸ ВД, V, бр.386.

⁶⁹ G. Craig, *nav. delo*, 321.

нутку, својом контрапродуктивношћу довешће читаву немачку спољну политику до крајње нелогичности, а Немачку у изузетно тежак и незавидан спољнополитички положај.

Четврта последица кризе повезана је са претходном. Посматрајући јачање своје изолације Немачка је истовремено постајала болно свесна чињенице да јој је у таквој ситуацији као једини прави савезник остала Аустроугарска монархија. Наиме, стварање Тројне антанте и постепено и константно удаљавање Италије од Тројног савеза били су два паралелна процеса. Тројни савез ће опстати све до 1915, али се на Италију, и поред изјава немачких званичника у супротном смислу, више није могло рачунати са сигурношћу. Знатно пре избијања прве мароканске кризе на Апенинима је ентузијазам према Тројном савезу почео да јењава и да уступа место политици противосигурања, која се посебно одликовала својеврсним флертом на релацији Рим-Париз. Била је то политика која ће касније бити означена синтагмом *sacro egoismo*. Савез између Берлина, Беча и Рима, формално тројни, фактички је деградиран на два члана. Уколико је раније такав развој италијанске спољне политике само фигурирао као потенцијална претња у Алгесирасу је он постао реалност. Италија ће се после 1905. у свакој кризи, мање или више отворено, сврставати на страну насупрот Немачкој и Аустроугарској. Алгесирас је био само почетак.

На конференцији у Алгесирасу Италија не само да није могла пружити подршку Немачкој коју је Берлин од ње у неколико наврата, некада и претећи, захтевао преко свог посланика у Риму (1902-1909) грофа Антона Монтса, него није могла заузети чак ни неутралну позицију.⁷⁰ Зашто? Став који је Италија заузела у Алгесирасу 1906. био је одређен неколико година раније. Италија је од 1902. стајала једном ногом „...у Тројном а другом у Двојном савезу, а ово је омогућило...[њено] држање на коференцији у Алгесирасу и доцније...“. Тада потписани тајни споразуми са Паризом јасно су дефинисали политику Рима у мароканском питању.⁷¹ С друге стране,

⁷⁰ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-III, Д-8, ролна бр. 308, III/658-661, Пов. бр. 325, Изв. из Рима од 6. августа 1907.

⁷¹ Париз и Рим су 14/16. децембра 1900. (тада су написане дипломатске ноте, а размењене су 4. јануара 1901.) постигли споразум по којем је Француска добијала

Тројни савез ниједном својом одредбом није обавезивао Италију у том смислу, а принцип *sacro egoismo* је веома прагматично искључивао политику високог морала и верности духу савеза са Централним силама.⁷² Током конференције је дошло и до смене владе у Италији. Природа те смене није ишла у прилог Немачкој. Заједно са владом Алесандра Фортиса 3. фебруара 1906. са дужности је отишао и министар спољних послова маркиз Антонио ди Сан Ђулијано, који је био веома пријатељски расположен, ако не према Берлину, онда према Тројном савезу. Њих двојицу заменили су 8. фебруара барон Сидни Сонино, односно гроф Франческо Гвичардини. Први је био познат по свом пријатељском ставу према Лондону, а други је учествовао у стварању француско-италијанске конвенције 1902. Од таквих политичара није се могао очекивати пронемачки став, тим пре јер су у Алгесирасу као италијанског представника задржали искусног и ауторитетног дипломату и пет пута министра иностраних послова Италије (последњи пут 1899-1901) маркиза Емилија Висконти-Веноста.⁷³ У Алгесирасу је Висконти-Веноста, на сопствени захтев, имао одрешене руке. Све немачке акције на придобијању Рима су се суочавале са истом судбином. Берлин је учтиво упућиван на маркиза на кога се и жалио због подршке француском ставу, а којег није смео да одбије од себе пошто је имао на Французе далеко већи утицај од аустријског делегата Рудолфа фон Велзерхајмба!⁷⁴

одрешене руке у Мароку, а Италија у Либији. Тајним нотама потписаним и размењеним 30. јуна, а датираним 1. новембра 1902, дефинисана је неутралност Италије у случају рата између Немачке и Француске. Немачка је сазнала за споразум Рима и Париза о Мароку и Либији тек у децембру 1901. преко Беча.

⁷² Из истих разлога као и 1906. Рим није могао заузети неутралан став и на конференцији у Хагу 1907. Тада немачки канцелар Билев, поучен искуством из Алгесираса, није тражио да Рим експлицитно подржи став Берлина, него само да заузме неутралан став и уздржи се од гласања у ситуацијама у којима би се јавила непомирљива супротност између Немачке и Француске. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-П, Д-5, ролна бр. 307, П/589-590, Пов.бр. 91, Изв. из Рима од 4. априла 1907.

⁷³ Иако је и сам Билев био задовољан маркизовим именовањем за италијанског делегата 5. јануара 1906, гроф Монте је већ након првог разговора са Висконти Веностом увидео да Берлин неће моћи да рачуна на активну подршку Италије током конференције. – GP, XXI, I, 6925, 6928.

⁷⁴ GP, XXI, I, 7087, 7088. Гроф Монте је у извештају Берлину констатовао да Висконти – Веноста није толико франкофил колико је реалиста, јер је за њега став

Осетивши „неверство“ савезника као страховити ударац, како за свој престиж и сујету, тако и за спољнополитички положај Немачке Берлин се није трудио да сакрије бес према Риму. То је било посебно видљиво након првог гласања на конференцији 3. марта. Иако се радило о питању процедуре, оно је јасно показало фактичку изолованост Немачке. Изливи огорчења и отворених претњи Риму, како се и могло очекивати, долазили су посебно из *Потсдама* и пре него што је конференција окончана.⁷⁵ На вечери приређеној у његову част у аустроугарској амбасади у Берлину цар Вилхелм II је у осуди Италије отишао толико далеко, да је говорио и о евентуалном рату против „бескорисног“ савезника.⁷⁶ Док је већ 5. априла послао телеграм захвалности аустроугарском цару Францу Јозефу, немачки цар је тек средином месеца, међу последњима, и са прорачунатим закашњењем, послао изјаву саучешћа италијанском краљу поводом катастрофалне ерупције Везува 4. априла 1906.⁷⁷ И неки еминентни италијански државници, попут Сан Ђулијана и маркиза Рудинија, неповољно су се изражавали о италијанским споразумима са Француском и позицији коју је Висконти-Веноста заузео у Алгесирасу.⁷⁸ Велики утицај на цара Вилхелма II имао је немачки амбасадор у Риму, гроф Монтс који се изузетно неповољно изражавао о Италији.⁷⁹ Цар га је ценио и читао све његове извештаје о којима се често по-

британског делегата сер Артура Николсона одлучујући фактор. – GP, XXI, II, 7028.

⁷⁵ GP, XXI, I, 7103; I I, 7150; AC, МИД, ПО, 1907, Ф-II, Д-5, ролна бр. 307, II/598-599, Пов. бр. 112, Изв. из Берлина од 23. априла 1907; GP, XXI, II, 7150. „Његов [цара Вилхелма II - прим.аут.] импулсивни темперамент рађа по који пут такве спонтане и од надлежних државних фактора неконтролисане изливне осећања, а дејство, које доцније произведу, често премаши првобитни циљ и није ни предвиђено ни срачунато.“ - AC, МИД, ПО, 1906, Ф-III, Д-7, ролна бр. 296, III/513-515, Пов. бр. 196, Изв. из Берлина од 22. априла 1906; исто, 1907, Ф-II, Д-5, ролна бр. 307, II/598-599, Пов. бр. 112, Изв. из Рима од 23. априла 1907.

⁷⁶ L.Albertini, *nav. delo*, 175; F.R.Bridge, *From Sadowa to Sarajevo, The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, London - Boston 1972, 282.

⁷⁷ GP, XXI, I, 7139, 7152 и фуснота; AC, МИД, ПО, 1906, Ф-III, Д-7, ролна бр. 296, III/508-510, Пов. бр. 180, Изв. из Берлина од 23. априла 1907.

⁷⁸ GP, XX, I, 6430; XXI, I, 7050, 7145.

⁷⁹ Монтс је у својим извештајима ишао толико далеко да је Италију називао псеудовеликом силом и мртвацем који је Немачка морала да вуче за собом. GP, XX, II, 6709.

хвално изражавао. Гроф Монте је још 1902. правилно проценио да ће Италија бити неверна савезница и да уколико Немачка буде напала Француску Италија неће подржати своје савезнике.⁸⁰ Вилхелм II је говорио, што ће се показати као исправно, да ће Италија остати уз Тројни савез све док он не дође у сукоб са Енглеском, а да ће га онда напустити што ће довести до његовог рушења, и да је вероватноћа да се догађаји развију у том смеру порасла.⁸¹ Иако је знао да после Алгесираса ни у ком случају не може рачунати на Италију против Француске, Биллов је ипак настојао да заузме помирљив став према њој како би у највећој могућој мери од Беча сакрио изолацију у којој се Немачка нашла након 1906.⁸² Реалност или, боље речено, страх од реалности је на крају ипак превладао. Немачка јесте била веома незадовољна преокретом политике Рима, јесте му то јасно ставила до знања, али избор могућих одговора није био нимало охрабрујући. Холштајн је још маја 1904. наглашавао да би претње Риму у циљу његове промене курса биле безнадежан покушај.⁸³ Маневарски простор Берлина према непоузданом савезнику био је све мањи. Смањивао се упоредо са сваким новим кораком који би Рим учинио на свом „путу на Запад“, и у оној мери у којој је Берлин морао да коригује своје спољнополитичке концепције у складу са интересима Беча. Најлогичније решење било је не чинити ништа што би односе са Римом заострило још више и довело Тројни савез на руб распада.⁸⁴ Поводом сваког корака Италије који јој је био „трн у оку“ у Немачкој су избијале праве експлозије незадовољства и ерупције гнева у званичним круговима и најмеродавнијој штампи. Оне никако нису могле проћи незапажено.⁸⁵ Мислило се и осећало једно, а јавно причало друго с циљем улепшавања нимало лепе стварности.⁸⁶

⁸⁰ Ц.П.Гуч, *нав. дело*, 293.

⁸¹ ГР, XXI, I, 7103; II, 7162.

⁸² АС, МИД, ПО, 1907, Ф-II, Д-5, ролна бр. 307, II/587-588, Пов. бр. 83, Изв. из Рима од 18. марта 1907.

⁸³ ГР, XX, I, 6416.

⁸⁴ Исто, 1906, Ф-III, Д-7, ролна бр. 296, III/513-515, Пов. бр. 196, Изв. из Берлина од 22. априла 1906.

⁸⁵ Посета енглеског краља Едварда италијанском краљу у Гаети априла 1907, став Италије на Хашкој конференцији, састанци Титонија са Еренталом у Деизију и на Семерингу током друге половине 1907. итд. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-II, Д-5, рол-

Док је, гледано очима Берлина, Рим у Алгесирасу одиграо улогу Јуде, Беч је јасно демонстрирао нибелуншку верност. Гроф Голуховски је, сматрајући то пожељним изразом савезничке оданости, подржао како захтев Берлина за одржавање конференције тако и позицију коју је током ње Немачка заузела. Гроф је посебно био заинтересован да по питању Марока ни у ком случају не дође ни до двојног договора између Немачке и Француске, нити до евентуалног рата између две државе. У јек унутрашње кризе рат никако није могао бити у интересу Беча.⁸⁷ Зато је Аустроугарска настојала да делује помирљиво. Након што је Немачка 16. фебруара одбила француски пројекат реформе полиције који су Велзерхајмб и Беч сматрали прихватљивим и повољним,⁸⁸ цар Франц Јозеф је 23. фебруара рекао немачком посланику (1902-1907) Карлу фон Веделу да ће Монархија бити уз Немачку током конференције, али да постоји реална опасност да њих две остану усамљене, јер је могуће да и Рим и Петроград заузму супротан став.⁸⁹ Усмерен на постизање компромиса и подстакнут од Голуховског био је и план аустријског делегата грофа Рудолфа фон Велзерхајмба о реформи полиције, који је 26. фебруара предложен немачком делегату Јозефу фон Радовицу.⁹⁰ Након што га је Берлин прихватио 6. марта, тај план је уз извесне немачке измене 8. марта предложен на конференцији.⁹¹ Аустријски делегат је играо значајну улогу и у постепеном попуштању немачког става све

на бр. 307, II/598-599, Пов. бр. 112, Изв. из Рима од 23. априла 1907; исто, Ф-III, Д-8, ролна бр. 308, III/658-661, Пов. бр. 325, Изв. из Рима од 6. августа 1907.

⁸⁶ V. von Bülow, нав. дело, 57-58.

⁸⁷ Што се тиче самог Марока, гроф Голуховски је за његову судбину, осим тога што је сматрао да није вредан избијања рата у Европи, био заинтересован примарно у смислу економских интереса Аустроугарске. Монархију је стављао на треће место по снази економских интереса великих сила у Мароку! – F.R.Bridge, *nav. dello*, 277, 280-282.

⁸⁸ GP, XXI, I, 6995, 7008, 7011-7013. Таквим су га сматрали и Висконти Веноста и амерички делегат Хенри Вајт.

⁸⁹ GP, XXI, I, 7039.

⁹⁰ GP, XXI, I, 7045

⁹¹ GP, XXI, I, 7060, 7065, 7076-7080. Постоје индикације да је на предлог немачког делегата фон Радовица у Берлину одлучено да се од Аустроугарске затражи услуга да она пред конференцију изађе с предлогом који је у себи садржао немачко одступање. - АС, МИД, ПО, 1906, Ф-III, Д-7, ролна бр. 296, III/508-510, Пов. бр. 180, Изв. из Берлина од 23. априла 1907.

док крајем марта није постигнут коначан договор о реформи полиције, а 7. априла потписан текст споразума.⁹² Наступ грофа Голуховског у Алгесирасу потиснут је у други план, добивши у исто време незаслужено етикету пораза, услед неуспеха Аустроугарске у другим спољнополитичким питањима и објављивања у бечкој штампи чувеног телеграма, који је 13. априла 1906. Вилхелм II упутио аустроугарском министру спољних послова. У телеграму је немачки цар захвалио грофу Голуховском што је у Алгесирасу Аустроугарска пружила Немачкој снажну подршку, поневши се као „бриљантни секундант на бојном пољу“, и обећао исту такву подршку уколико се Беч нађе у сличним околностима.⁹³ Канцелар Билон није знао за упућивање овог телеграма и био је прилично непријатно изненађен.⁹⁴ Државни секретар за спољне послове Хајнрих фон Чиршки је касније говорио да је, пошто је сазнао за депешу, предузео мере да се она не публикује, али је закаснио.⁹⁵ У Аустроугарској је таква немачка „захвалност“ изазвала велико незадовољство. Сујета државе, која је још увек живела у илузији да је велика сила првог реда, била је тешко погођена. Гроф Голуховски ни најмање није желео да буде ни немачки, нити било чији секундант, па макар био и бриљантан. Хенри Викем Стид каже да се гроф Голуховски читавих недељу дана трудио да избегне изношење у јавност телеграма који је потискивао Аустроугарску у други план, али је морао положити оружје након упорног инсистирања немачког амбасадора у Бечу да цар Вилхелм жели да телеграм буде објављен. Гроф Голуховски се никако није могао отети утиску да је циљ телеграма био његов одлазак са кормила аустријске спољне политике. Стид је сматрао да је телеграм плод освете немачког цара због тога што је гроф током 1904. и 1905. водио политику блиске сарадње са Италијом ради постизања равнотеже унутар Тројног савеза.⁹⁶

Берлин се упорно, и у исто време узалудно, трудио да стави до знања како домаћој тако и европској јавности, да у Алгесирасу

⁹² L. Albertini, *nav. delo*, 173.

⁹³ GP, XXI, I, 7139 и фуснота.

⁹⁴ АС, МИД, ПО, 1906, Ф-III, Д-7, ролна бр. 296, III/508-510, Пов.бр.180, Изв. из Берлина од 23. априла 1907.

⁹⁵ Исто, III/513-515, Пов.бр.196, Изв. из Берлина од 5. маја 1907.

⁹⁶ H.W.Steed, *Through Thirty Years*, London 1924, 235.

није доживео неуспех, да га је Италија подржала у свим важним питањима и да се не налази у својеврсној изолацији.⁹⁷ Немачки делегат у Алгесирасу Јозеф Марија фон Радовиц тврдио је да се борба окончала „и без победника и без поражених.“⁹⁸ Канцелар Билов је признавао повремена скретања Италије са савезничког курса. Објашњавао их је чињеницом да сва три члана савеза имају своје националне интересе и ван његовог оквира, и да савез ни у ком случају не би толико дуго опстао када би од својих чланова захтевао апсолутну сагласност у апсолутно свим спољнополитичким питањима.⁹⁹ Ту своју констатацију је поткрепио Бизмарковим речима да је за њега довољно да се у важним питањима европске политике италијански наредник са италијанском заставом, и италијански бубњар поред њега, построје наспрам Запада, односно Француске, а не наспрам Истока, односно Аустрије. Такво схватање никако није могло бити у складу са немачким схватањем да је мароканско питање било питање од велике важности за националне интересе Немачке. Ако је тако било, а Немачка се тако понашала и на моменте изгледала спремно да због Марока загази у рат, онда је то био управо један од оних тренутака када се, по Бизмарку, али и по Билову, Рим морао стриктно држати линије Тројног савеза. То никако није био случај у Алгесирасу. Противречећи тако сам себи, Билов је проценио да се „пуна и права вредност једног савеза може испробати само у озбиљној кризи.“¹⁰⁰ Време ће показати да је био у праву. На првом озбиљном испиту Тројни савез ће пасти. Такав исход очигледно се могао наслутити још 1906.

Уочи посете цара Вилхелма II Бечу почетком јуна 1906, канцелар Билов је 31. маја послао немачком суверену једно дугачко писмо у којем је изнео своје схватање о позицији у којој се Немачка нашла према својим савезницима након конференције у Алгесирасу. Истакао је: 1. да су односи са Аустријом за Немачку важнији него икада, и да је она једини савезник на којег се Немачка може потпуно

⁹⁷ Билов је кривицу за лажно представљање италијанске позиције у Алгесирасу као антинемачке бацао на француску штампу. - В. von Bülow, *Imperial Germany*, 57.

⁹⁸ GP, XXI, I, 7137.

⁹⁹ В. von Bülow, *nav. delo*, 58.

¹⁰⁰ В. von Bülow, *nav. delo*, 60.

ослонити; 2. да се мора на што је могуће мању меру смањити схватање Аустрије о релативној политичкој изолованости Немачке. Билов је истакао да се на Аустрију мора оставити утисак, да „...ми, у сваком случају, имамо у себе пуну сигурност“, да се стога „...наши односи са Русијом, Италијом и Енглеском морају представити бољим него што то у стварности јесу“, и да се „...морамо уздржати од показивања, на пример, незадовољства према Италији.“¹⁰¹ У складу са тим мудрим препорукама канцелара цар Вилхелм II је предложио, а цар Франц Јозеф задовољно оберучке прихватио, да заједно пошаљу телеграм италијанском краљу Виториу Емануелу, који је у одговору изразио своје верно пријатељство.¹⁰² Било је то својеврсно стављање проблема под тепих. Након што су емоционални изливи беса и огорчења природно уступили место рационалном сагледавању ствари Берлин је био у стању да мирно процени позицију Италије у савезу која је након Алгесираса добила на тежини. Током сусрета два цара у Бечу 6/7. јуна 1906. није било говора о модификацији Тројног савеза. Као и Берлин, и Беч је желео по сваку цену да сачува Рим у савезу.¹⁰³ С друге стране, за Рим је политички најпрофитабилнија позиција била истовремено чланство у Тројном савезу и флертовање са његовим противницима. Како до јула 1907, годину дана пре истека рока, ниједна чланица није захтевала измену текста споразума, Тројни савез је аутоматски обновљен за још шест година – до 1914.¹⁰⁴

Основни циљ политике канцелара Билова био је да Немачка у XX веку буде чекић, а не наковањ. Суштина проблема није био толико сам циљ те политике колико средства и начин на који су она коришћена да би се до остварења тог циља дошло. Кључне последице *Weltpolitik*-е изашле су на видело дана у Алгесирасу. Немачка је била лишена пријатеља и савезника осим посрнуле Аустроугарске. Непосредан резултат открића тих последица била је жеља немачких

¹⁰¹ GP, XXI, II, 7154.

¹⁰² GP, XXI, II, 7155 и фуснота, 7157. Слање телеграма предложио је Билову 20. маја 1905. државни секретар за спољне послове Хајнрих фон Чиршки.

¹⁰³ GP, XXI, II, 7155, 7162.

¹⁰⁴ Немачки посланик у Риму Монтс је у неколико наврата безуспешно предлагао измене у одредбама савеза – GP, XXI, II, 7156, 7158, 7163. Француски посланик у Риму је без успеха покушавао да приволи Рим да напусти савез. - GP, XXI, II, 7162.

државника да се лојалност Беча обезбеди по сваку цену.¹⁰⁵ „Свако политичко или економско отуђивање од А[устро]угарске, нарочито на Балканском полуострву где је А[устро]угарска први представник немачко-аустроугарске заједнице, губитак је данас непосредно и за Немачку. То је један интерес више који се мобилише противу ње, једна позиција више коју заузимају и на којој се утврђују њени такмаци и противници. Немачка не сме данас напуштати Аустроугарску, свога јединог поузданог савезника, нигде, нарочито не на Балкану, а у првом реду не у Србији, где су интереси аустроугарски осетљивији него ли и на једној другој тачки у читавоме свету.“¹⁰⁶

Un grand touranant: чекић или наковањ?

„Немачка поморска превласт мора бити схваћена као неускладива са опстанком Британске империје, и чак ако би та Империја нестала, обједињавање највеће копнене и највеће поморске снаге у једној држави приморало би свет на удруживање да би се ослободио те море.“
(Sir Eyre Crowe, меморандум *On the Present State of British Relations with France and Germany*, 1. јануар 1907.)¹⁰⁷

Суштински проблем спољнополитичке позиције Немачке након уједињења била је несразмера снаге Немачке у односу на снагу осталих великих сила, и околност да се та несразмера константно повећавала. Такав тренд наставиће се све до 1914. Немачка је била не само јача од сваке друге силе појединачно, већ је била у стању да се практично сама носи и са коалицијом неколико других великих сила, што ће се најбоље видети током Првог светског рата. Бизмарк је одмах након уједињења увидео страх који је Немачка уливала су-

¹⁰⁵ L. Albertini, *nav. delo*, 178-179; G. Craig, *nav. delo*, 321.

¹⁰⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-II, Д-5, ролна бр. 307, II/598-599, Пов. бр. 112, Изв. из Рима од 23. априла 1907; Ова оштроумна анализа др Милована Миловановића, тадашњег посланика Краљевине Србије у Риму, имала је погрешан закључак да управо услед такве позиције Берлин неће дозволити и подржати агресивну политику Беча према Београду. Сличан закључак извео је, и исту грешку направио, и посланик у Берлину Михаило Вујић. – Исто, Ф-I, Д-6, ролна бр. 305, I/626-628, Пов. бр. -, Изв. из Берлина од 11. априла 1907; исто, I/622-624, Пов. бр. 138, Изв. из Берлина од 30. априла 1907.

¹⁰⁷ Видети ВД, III, Appendix A, стр. 397-420.

седима и потенцијалне, по Немачку негативне последице тог страха, те је настојао да спољну политику прилагоди тим околностима. Стога су његову спољну политику карактерисале умереност и опрезност, а циљ јој је био очување стања створеног 1871. Две основне Бизмаркове поставке – изолација Француске и (ре)осигурање од сукоба Аустроугарске и Русије на Балкану – Кајзерова дипломатија је срушила убрзо након пада „гвозденог канцелара“. Као да то није било довољно, вођена је политика која је означавана термином *Weltpolitik*, а да нико није „дефинисао тај појам, или везу те политике с немачким националним интересом.“¹⁰⁸ Бизмаркови наследници нису имали јасно дефинисане националне интересе чијем остваривању је Немачка имала да тежи.

Велика брзина којом се одвијао процес слабљења међународног положаја Немачке почетком XX века била је равна брзини којом су расле њена војна и економска снага. Читава спољна политика непромишљено и нерационално је сведена на прост и нелогичан избор између две алтернативе. Да не би била „наковањ“, Немачка је у европској политици морала бити „чекић“.¹⁰⁹ Неминовна последица *Weltpolitik*-е било је убрзано погоршавање односа са другим великим силама, а посебно са Великом Британијом јер је једно од средстава којим се имала спроводити таква политика била и снажна флота.¹¹⁰ Сукоб између Немачке, силе која настоји да промени *status quo*, и Велике Британије, силе која настоји да га одржи, био је неиз-

¹⁰⁸ Х.Кисинџер, *нав. дело*, 140.

¹⁰⁹ R.W.Seton-Watson, *German, Slav and Magyar*, London 1915, 130-132.

¹¹⁰ Након окончања прве мароканске кризе у Рајхстагу је 5. јуна 1906. изгласана допуна (*Novelle*) флотном закону (*Flottengesetz*) донетом 14. јуна 1900. Немачка морнарица (*Hochseeflotte*) требало је да буде повећана за још шест тешких крстарица. Поринуће британског *HMS Dreadnought* 9. фебруара 1906, брода који је далеко надмашивао све постојеће бојне бродове, довешће до својеврсне револуције у изградњи бродова, убрзати англо-немачку поморску трку и енормно оптеретити немачке финансије што ће имати реперкусије и на односе у Рајхстагу. Немачки дредноти (изградња првог – *SMS Nassau* – започела је јула 1906.) и *Novelle* донета 14. јуна 1908. дали су огроман додатни импулс, у сваком смислу те речи, англо-немачкој поморској трци и антагонизму. – Детаљније видети у V.R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, London 1973; J. Steinberg, *The German Background to Anglo-German relations, 1905-1914*, British Foreign Policy Under Sir Edward Grey, Cambridge 1977, 198-210.

бежан. Једну од најважнијих компоненти тог процеса чинило је и погоршавање немачко-руских односа, посебно ако се има у виду да је Немачка од Пруске наследила више него добре односе са својим источним суседом. Пољска, као мост на којем су се Берлин и Петроград увек могли сусрести и наћи заједнички језик, рапидно је изгубила вредност коју је имала током XIX века.¹¹¹ Своју некадашњу вредност изгубио је и фамозни монархистички принцип, иако у Берлину, посебно у дворским круговима, тога нису били у потпуности свесни. Брзина којом је текло погоршавање немачко-руских односа више је него очигледна када се анализира следећи хронолошки низ догађаја:

1. Крајње неочекивано немачко запоседање луке Киао-Чао новембра 1897. у Петрограду се сматра недопустивим задирањем у интересну сферу Русије на Далеком истоку;
2. Након посете цара Вилхелма II турском султану октобра 1898. немачки економски продор у Турском царству постаје све интензивнији. Изградња Багдадске железнице је потенцијална опасност и по руске интересе;
3. Директна последица новог немачког царинског закона од 25. децембра 1902. јесте практично елиминисање руског жита са немачког тржишта. То је тежак ударац и за руски буџет, али и за трговачке и аграрне кругове;
4. Петроград баца моралну одговорност на Берлин и немачког цара због активног подстицања Русије на рат са Јапаном 1904/05 у којем је она претрпела тежак и понижавајући пораз;¹¹²
5. Русија заузима позицију противну Немачкој на конференцији у Алгесирасу од јануара до априла 1906;

¹¹¹ Пољска у ово време не постоји као самостална држава. Са карте Европе нестала је у поделама њене територије, које су 1772, 1793 и 1795. између себе извршили Русија, Пруска и Аустрија.

¹¹² Многи руски политичари, попут министра финансија Витеа, били су убеђени да је Немачка „гурнула“ Русију у рат. Карактеристичан пример немачког подстицања Русије на далекоисточну експанзију јесу писма која је немачки цар Вилхелм II слао руском цару Николају II – Isaac Don Levine, *Letters from the Kaiser to the Czar*, New York 1920.

6. На чело руске дипломатије 12. маја 1906. долази добар познавалац западне Европе и, за дотадашње руске стандарде, у знатној мери прозападно оријентисани Александар Петрович Извољски.¹¹³

И поред свих бура и олуја које је прегрмела током скоро четврт века, веза између Берлина и Петрограда никада пре августа 1914. није била неповратно прекинута. Као и након криза седамдесетих и осамдесетих година XIX века, она је могла бити поново обновљена, јер је руско-немачко пријатељство имало дубоке корене и многобројне присталице на обе стране.

Немачки државници били су свесни да све док поседују Алзас и Лорену, гледајући на запад са обала Рајне и врхова Vogеза могу да виде једино непомирљивог непријатеља.¹¹⁴ И ништа друго. Бизмарков покушај да француско интересовање скрене са изгубљених провинција на колоније имао је успех, али само делимичан и привремен. Зашто? Французи нису у свом великом колонијалном царству, створеном након 1871, видели ни приближно довољну компензацију за губитак две источне провинције. Нити су размишљали на тај начин. Није то било питање пуке компензације, већ, између осталог, и питање образа, части, достојанства и престижа. Велика већина Француза је у мањој или већој мери била реваншистички настројена.¹¹⁵ Гамбетин спољнополитички опортунизам, симболизован речи-

¹¹³ Без обзира на то, Извољски је осећао страхопоштовање према Немачкој и њеној снази, те је веома пажљиво водио рачуна да преговорима са Лондоном не изазове њену противруску акцију, попут оне коју је неопрезно изазвао Делкасе. Русија, још увек у нокдауну, није била спремна да поднесе терет кризе, чије би размере биле равне првој мароканској кризи.

¹¹⁴ В. von Bülow, *nav. delo*, 66-77, 85-88. О томе најбоље сведочи одговор једног француског дипломате на питање британског колеге да ли постоји могућност да Француска стане уз Немачку: „Можете бити уверени да ће, док год су Алзас и Лорена немачки, без обзира на то шта се друго може десити, француска нација сматрати Немачку својим сталним непријатељем, а сваку другу силу само случајним супарником.“

¹¹⁵ Време је, ипак, протицало и тиме неумитно чинило своје. Реваншизам прве деценије двадесетог века није се, по снази, могао мерити са реваншизмом 70-тих и 80-их година претходног века. Временом је слабио. Питање колико остаје за озбиљно истраживање, али је чињеница да су у Француској одрасле нове генерације којима је француско-пруски рат био школска лекција из историје, а не лич-

ма које су се односиле на француски реванш – „То увек имај на уму, али никада не изговарај“, напуштен је у потпуности. Фашода није могла да потисне сећања на Седан.¹¹⁶ Нерасположење према Британији није могло ни умањити, а камоли потпуно уклонити дубоко укорењену мржњу према Немачкој. Системом савезништава, антан-ти и споразума Париз је настојао да поврати на његову штету веома нарушени баланс снага између Француске и Немачке, надајући се да би га чак могао и преокренути у своју корист. Парадоксално, у томе је највише помоћи добијао управо од Немачке.

Да би се у потпуности схватио ефекат немачке спољне политике, односно њене негативне последице, неопходно је направити једну малу дигресију и у неколико реченица упоредити спољнополитичке позиције Немачке и Велике Британије на прелазу између векова. У питању је период од 1897-1907. На почетку те деценије Велика Британија је била у изолацији *sui generis*, која је претила да престане бити „сјајна“, и имала прегршт проблема.¹¹⁷ На крају тог периода, имала је два савезника и исто толико правих проблема – немачку флоту у експанзији и одбрану Блиског истока угроженог немачком политичком и економском пенетрацијом, коју је симболизовао пројекат железнице Берлин – Багдад. Извор проблема био је идентичан – Берлин. С друге стране, Немачка је 1897. имала свега два озбиљна проблема. Један је био непријатељство Француске, а други однос између Аустроугарске и Русије. Деценију касније Немачка се нашла у изолацији, никако сјајној, и имала прегршт проблема.¹¹⁸ Својом очигледношћу намеће се извесна аналогија између

но искуство. Ипак, мањина која је била закупљена реваншом, чинила је гро политичке и интелектуалне елите и самим тим имала одлучујућу реч. – Е.М. Carroll, *French Public Opinion and Foreign Affairs, 1879-1914*, London 1931, 183-190.

¹¹⁶ Немачки амбасадори у Паризу (1885-1900) Минстер и Радолин живели су у заблуди, не само да је то могуће, већ и да се дешава – GP, XIII, 3561; XVIII, II, 5867.

¹¹⁷ Велика Британија је попустила у споровима са САД (Венецуела 1895, Панамски канал 1901, Аљаска 1903). Проблем у јужној Африци сама је решила силом – Бурски рат 1899-1902. Спор са Француском у северној Африци решен је антантом 1904. Проблеме на Далеком истоку решила је савезом са Јапаном 1902. и његовом победом у рату са Русијом. Што се тиче Блиског истока, сукоби са Русијом на том простору решени су антантом 1907.

¹¹⁸ Немачка је Лондон изазивала агресивном изградњом флоте и пројектом Багдадске железнице. Анимозитет са Француском је био европска константа још од

положаја Велике Британије 1897. и Немачке 1907. Такође су, у том периоду, јасно уочљива два паралелна и постојана процеса: непрекидно јачање британског и константно слабљење спољнополитичког положаја Немачке. Ова два процеса уједно осликавају и степен политичке мудрости вођства две нације. Немачка је била уверена да може сама, а Британија је, иако поседујући далеко веће ресурсе, сматрала неопходном ликвидацију својих тешкоћа тражећи нове пријатеље.

Спретном политиком Велика Британија је успела оно, што Немачкој није пошло за руком – да избегне претећу спољнополитичку изолацију. „Немачка је заиста успела да постигне нешто изузетно – себе је потпуно изоловала, а три традиционална непријатеља повезала и увела у антинемачку коалицију... упркос томе што су земље које су представљале претњу за Немачку били све само не природни савезници.“¹¹⁹ Године 1890. готово сваки искуснији европски дипломата би се насмејао и презриво одмахнуо главом на било какав помен идеје о савезу Велике Британије, Русије и Француске. Године 1906. у Алгесирасу се видело да ће тај савез дефинитивно постати европска реалност. Иронија историје јесте чињеница да главни извођач радова на формирању тог савеза није био дипломата неке од држава чланица, већ Немачка, против које је савез и био уперен. Бизмарк се у своје време суочавао са могућношћу једног таквог савеза и настојао да избегне његове последице – окруживање и изолацију Немачке. Француско-руским савезом у Берлину нису били озбиљније узнемирени, али су се, након формирања англо-француске антанте, немачки политичари суочили са суровом реалношћу тог савеза. Године 1905. ће учинити први у низу покушаја да га разбију и елиминишу ту негативну последицу своје спољне политике. Последњи такав покушај одвешће у Први светски рат. Све док односи између Лондона, Париза и Петрограда нису били јасно и недвосмислено дефинисани као савези, Берлин се могао надати да ће силом или претњом силе раскинути њихове везе, а тиме и *einkreisung* – опкољавање. Антанте су имале довољно јако везивно дејство на своје чланице

1871. Односи са Русијом ће енормном брзином поћи низбрдо након њеног пораза на Далеком истоку 1905. и безрезервне подршке Берлина Бечу после 1906.

¹¹⁹ Х. Кисинџер, *нав. дело*, 156.

да их охрабре на отпор Берлину, али не и довољно јако да би обесхрабрило Немачку.

Закључак

Током периода од 1890. до 1907. дошло је до темељних промена у равнотежи снага у односу на Бизмарково доба. Односе великих сила карактерисала је велика променљивост. Постојао је велики број различитих смерова у којима су се они могли даље развијати. Била је потребна деценија и по да би се искристалисао нови систем европских дипломатских односа. Уместо Бизмарковог система у којем је Берлин био пресек скоро свих односа, Европа је подељена на два сукобљена и у великој мери изједначена блока великих сила. Догодила се дипломатска револуција у којој је главни губитник била Немачка. Изолација коју је она раније једној сили наметнула (Француска), а другој припремала (Енглеска), вратила јој се као бумеранг. Неуспеси немачке спољне политике током овог периода били су последица многобројних фактора: природе самог државног система, чињенице да након Бизмарка за кормило немачке дипломатије није стао ниједан способан државник, необузданости импулсивног монарха и др. Ово питање није било предмет интересовања нашег рада. Важно је нагласити да су се ти неуспеси догодили, као и да су за последицу имали контраефекат у односу на свој циљ - константно погоршавање међународног положаја Немачке.

Без обзира на то да ли, у зависности од перспективе, окупљање неколико великих сила у антинемачку коалицију окарактеришемо као агресивну политику „опкољавања“ или дефанзивну политику одржавања „равнотеже снага“ јасно је да је оно превасходно било уперено против Немачке. За разумевање немачке спољне политике ипак је најважније имати на уму како је тај процес доживљаван у *Потсдаму* и *Вилхелмитрасеу*. Услед страха који је њено непрестано војно и економско јачање изазивало вероватно је изванредан степен изолације Немачке и био неминован. Немачки врх није био у стању да процени колики степен изолације може да толерише без негативних последица по интересе државе. Међутим, он није био у стању нити да осмисли усклађен скуп спољнополитичких приоритета, ни да направи разлику између суштински важних и тривијалних пита-

ња. Импулсивна, некоординисана и нестабилна спољна политика Немачке у иностранству је остављала утисак постојања смишљено злонамерног плана усмереног ка доминацији светом. На тај начин су додатно расли зла воља, презир и неповерње према Немачкој, који су произашли из страха и стрепње од саме њене моћи.

Уздрана политика Немачке могла је да одложи рат и да доведе до постепеног распада тих неприродних савеза, посебно стога што је Тројни споразум настао на првом месту услед страха од Немачке. Природа немачке спољне политике након Алгесираса била је управо супротна. Како последице Алгесираса не би постале још теже, неопходно је било пружање безрезервне подршке Аустроугарској. Управо 1906. долази до промене политике Беча, која на Балкану постаје активна и постепено доводи до напуштања и рушења од 1897. вођене политике *status quo*-а. Када та политика буде кулминирала у анексионој кризи 1908, Берлин ће пружити Бечу безрезервну подршку. Она ће ићи чак до претње ратом Русији, а 1914. и корак даље. Ситуација у којој се Немачка нашла чинила се неразрешивом. Вођена је по немачке интересе најгора могућа политика. Немачка је истовремено изазивала све преостале велике силе – Велику Британију, Француску и Русију. Берлин је желео да сачува Беч као савезника, па је пружао подршку његовој агресивној политици на Балкану. Управо тиме је јачао страх који се јавио због војне снаге и агресивне политике Немачке, страх који ју је и довео у изолацију. С друге стране, да није подржала Беч, Немачка је ризиковала да остане без свог последњег верног савезника. Био је то својеврсни лавиринт из којег Немачка није умела да пронађе излаз мирним путем. Све је било спремно за отварање Пандорине кутије!

Nenad MILENOVIĆ

THE HAMMER OR THE ANVIL?
GERMANY AFTER THE FIRST MAROCCAN CRISIS (1905-1906)

Summary

The essential problem of Germany's international position after unification was its disproportionately great strength in comparison with other powers and the fact that this disproportion was constantly increasing. That trend was to continue right up to 1914. Germany was not only stronger than any other European power individually, but it was also capable to single-handedly take on even a coalition of several other powers, as it was to be amply demonstrated in World War I. Immediately after the unification, Bismarck realized the fear that Germany instilled in its neighbours and the potential negative consequences this fear could have for Germany itself. Consequently, he attempted to adapt his foreign policy to these circumstances, making it moderate and cautious, with the goal of preserving the situation created after 1871. However, soon after Bismarck left, the Kaiser's diplomacy tore down the basic postulates of his foreign policy. As if that was not enough, a policy was launched, designated as *Weltpolitik*, although no one defined that concept, or connection of that policy with German national interest. Bismarck's successors did not have clearly defined national interests for Germany to pursue. They thoughtlessly and irrationally reduced the entire foreign policy to a simple an illogical choice between two alternatives. So as not to be an "anvil" in European politics, Germany had to be a "hammer". An unavoidable consequence of such a policy was the rapid deterioration of relations with other Great Powers. The great speed with which the process of degradation of the international position of Germany was progressing at the beginning of the 20th century was equal to the speed of its military and economic growth. In 1890, just about every experienced European diplomat would have jeered and shaken his head at the thought of an alliance between Britain, France and Russia. In 1906 at Algeciras it could be seen that such an alliance was definitely going to become a reality. It is an irony of history that for the greater part this alliance was not the work

of some diplomat from one of the member states, but of the very nation against which it was directed. In his time, Bismarck had been faced with the possibility of an alliance of that kind and he made every attempt to avoid its consequences – the surrounding and isolation of Germany. Now the German politicians were faced with the reality of that alliance, and in 1905, they made the first in a series of attempts to break that encirclement and thus eliminate negative consequence of their restless, erratic, inconsistent and incalculable foreign policy. But to no avail. The last such attempt would lead into World War I.